

Aan de informateur

BETREFT Voorjaarsbrief Voortgangsoverleg Klimaatakkoord

DEN HAAG 9 maart 2021 **E-MAIL** info@klimaatakkoord.nl
ONS KENMERK 21.72199

Geachte informateur,

Europa heeft de CO₂-reductiedoelen aangescherpt, onze nationale klimaatdoelen zijn nog niet binnen bereik en de verkiezingen zijn aanstaande. De voorzitters van het Voortgangsoverleg (zie bijlage 1) grijpen deze gelegenheid aan om te reflecteren op de voortgang van het Klimaatakkoord en de cruciale keuzes die voor zullen liggen tijdens de formatie.

Het Voortgangsoverleg roept in deze brief op om bij de formatie de volgende keuzes te maken:

- Het anticiperen op een hogere nationale opgave voor 2030 en 2050;
- Het onverkort en gezamenlijk uitvoeren van het Klimaatakkoord;
- Snelle besluitvorming over de financiering en wettelijke belemmeringen voor de aanleg van noodzakelijke energie-infrastructuur;
- Het maken van aanvullende afspraken om de doelen binnen bereik te krijgen;
- Het stellen van kaders voor onontkoombare sectorale keuzes;
- Hier samen met partijen en burgers invulling aan geven;
- Versterking van de uitvoeringsorganisatie met een sterke programmatische aanpak.

Een aantal van deze keuzes zal al aan het begin van de formatie op de agenda moeten staan, enerzijds om tijdig de Nederlandse inbreng te kunnen leveren voor Europese besluitvorming, en anderzijds om nog op tijd (voor 2030) effect te sorteren. Doen we de komende regeerperiode te weinig, dan zijn de doelen voor 2030 onhaalbaar.

1. Hoe vervolgen we de weg naar klimaatneutraliteit in 2050?

In het Klimaatakkoord van Parijs 2015 is afgesproken dat we de opwarming van de aarde beperken tot ruim onder 2 graden Celsius, met een duidelijk zicht op 1,5 graden Celsius. Om dit te realiseren heeft Nederland sinds 2019 een breed aanvaarde Klimaatwet met het doel om de uitstoot van broeikasgassen in Nederland in 2030 met 49% terug te dringen ten opzichte van 1990 en 95% in 2050. Het Klimaatakkoord omvat afspraken tussen het kabinet en maatschappelijke partijen over maatregelen om gezamenlijk het eerste doel van 49% CO₂-reductie in 2030 binnen bereik te brengen en zo invulling te geven aan de Klimaatwet.

Nederland heeft zich in Europa met succes hard gemaakt voor verhoging van de Europese doelen voor 2030 en 2050. De EU heeft eind 2020 het reductiedoel aangescherpt tot 55% CO₂-reductie in 2030 en klimaatneutraliteit in 2050 (100% emissiereductie van broeikasgassen t.o.v. 1990). In juni komt de Europese Commissie met voorstellen hoe invulling kan worden gegeven aan de Europese 55%-doelstelling en welke nationale consequenties dit zal hebben.

Hoe deze Europese opgave van 55% CO₂-reductie in 2030 bereikt moet worden, is dus nog onderwerp van gesprek. Een ambtelijke studiegroep, onder leiding van Laura van Geest, heeft in het rapport *Bestemming Parijs*¹ in kaart gebracht wat voor Nederland de gevolgen kunnen zijn van deze Europese doelstelling. Daarbij heeft het keuzes, middels centrale vraagstukken en varianten, geïdentificeerd voor een volgend kabinet. In deze brief reflecteert het Voortgangsoverleg van het Klimaatakkoord op de keuzes die voorliggen. Dit is primair gebaseerd op de ervaringen met de uitvoering van het Klimaatakkoord en daarnaast heeft het Voortgangsoverleg meerdere gesprekken gevoerd, zowel met de partijen van het Klimaatakkoord, als met andere maatschappelijke groeperingen. Uit deze gesprekken heeft het Voortgangsoverleg de volgende vijf belangrijke bevindingen voor de formatie gedestilleerd voor het vervolgen van onze weg naar klimaatneutraliteit in 2050:

- **Voer het Klimaatakkoord onverkort uit.** De partijen van het Klimaatakkoord zetten zich onverminderd in voor de uitvoering van het Klimaatakkoord om tenminste 49% CO₂-reductie te realiseren. In de brief van afgelopen najaar² constateerde Voortgangsoverleg al dat het tempo omhoog moet. We kunnen het ons zeker niet veroorloven verdere vertraging op te lopen in de uitvoering van de huidige afspraken.
- **Aanvullende afspraken zijn nu nodig.** De Klimaatnota (2020) maakt duidelijk dat, ook met de maatregelen die nog in de pijplijn zitten, de 49% in 2030 niet binnen bereik is.³ Er zijn dus aanvullende afspraken nodig om Nederland op het juiste pad richting 2030 en 2050 te houden. Deze afspraken zullen op zeer korte termijn gemaakt moeten worden om nog op tijd effect te sorteren. Doorlooptijden zijn lang, dit geldt nadrukkelijk voor de uitbreiding en verzwaring van de benodigde infrastructuur en in de industrie⁴, maar ook voor de trajecten in de gebouwde omgeving.
- **Zet de kaders in Europa.** De Europese besluitvorming over de verdeling van de opgave over de sectoren ETS (zware industrie en elektriciteit), ESR (gebouwde omgeving, mobiliteit, kleine industrie en landbouw) en LULUCF (landgebruik en bosbouw), en over de bijbehorende instrumentering vergt tijd. Het past Nederland als welvarend en innovatief land om het voortouw te nemen in Europa om zo 'meewind' te creëren voor onze nationale opgave. Besluitvorming tijdens de formatie over onze nationale invulling van het klimaatbeleid biedt kans de Nederlandse inzet in Europa voor het voetlicht te brengen. Het voortouw nemen helpt om de kansen voor Nederland te verzilveren.
- **Anticipeer op een hogere nationale opgave voor 2030 en 2050.** Het doel om klimaatneutraal te zijn in 2050, is uitdagend maar tegelijkertijd noodzakelijk om de nadelige gevolgen van klimaatverandering te beperken. Bij de formatie zal een keuze gemaakt moeten worden of Nederland vasthoudt aan het huidige tussendoel van 49% in 2030 of gaat voor een hoger doel, bijvoorbeeld 55%. Met het oog hierop heeft het kabinet bij de totstandkoming van het Klimaatakkoord de sectoren al gevraagd om te anticiperen

¹ Studiegroep Invulling klimaatopgave Green Deal (2021) *Bestemming Parijs. Wegwijzer voor klimaatkeuzes 2030, 2050.*

² Voortgangsoverleg Klimaatakkoord (2020) *Urgente punten uitvoering Klimaatakkoord.*

³ Kamerstuk 32813, nr. 609.

⁴ CE Delft (2021) *Doorlooptijden investeringen Elektrificatie. Inzicht in de tijdlijn van het Klimaatakkoord.*

op aanvullende maatregelen richting een nationaal doel van 55%. Een aantal sectoren heeft hier invulling aangegeven. Een politieke keuze voor een verhoging van onze nationale opgaven, klimaatneutraal in 2050 en richting 55% CO₂-reductie in 2030, liggen in het verlengde van eerder vastgesteld beleid. Zo schat de heer Samsom, vanuit zijn functie als kabinetschef van EU-vicevoorzitter Timmermans, dat een doorvertaling van de Europese 55% voor Nederland waarschijnlijk resulteert in een nationale opgave van 52%.⁵ Voor een keuze tijdens de formatie geeft het Voortgangsoverleg nog drie overwegingen mee:

- Uit de indicatieve analyse van het rapport *Bestemming Parijs* volgt dat een doorvertaling van de Europese 55% niet in alle scenario's voldoet aan de Klimaatwet en het Klimaatakkoord (49% CO₂-reductie in 2030).
- We willen de opgave niet voor ons uit schuiven. Zo markeren de onderzoeksbureaus betrokken bij het rapport *Bestemming Parijs* dat een ton CO₂ die nu wordt bespaard meer bijdraagt aan de beperking van de opwarming van de aarde dan een ton CO₂ die later wordt bespaard. Daarnaast schetsen zij het risico dat – indien we de komende tien jaar niet flink inzetten op CO₂-reductie – de ambitie van klimaatneutraliteit in 2050 ook uit zicht raakt. Door nu maatregelen in te zetten kunnen meer ingrijpende en kostbare ad hoc maatregelen aan het einde van dit decennium worden voorkomen.
- Het is van belang voor ons toekomstig verdienvermogen om ons te ontwikkelen van achterblijver tot koploper.

– **Verhoging van de nationale opgave is een grote uitdaging die samenspel vereist.**

Verhoging van de nationale opgave is een niet te onderschatten uitdaging. Zoals het rapport *Bestemming Parijs* ook laat zien zal dit vragen om maatregelen, instrumenten (beprijzing, normeringen, en subsidies) en innovaties die substantieel bijdragen aan verdergaande CO₂-reductie. Daarnaast vraagt het om een nieuwe manier van denken en werken in duurzame en circulaire ketens. Hierdoor creëren we kansen om het verdienvermogen te vergroten en kunnen de energietransitie en de transitie naar een circulaire economie elkaar versterken.

Samen met de partijen van het Klimaatakkoord hebben wij een werkwijze en netwerk opgebouwd dat kan bijdragen aan een additionele opgave. Voor deze opgave zullen deze partijen grote stappen moeten maken en ze zijn hiertoe bereid. Dit vraagt wel om consistentie van beleid en perspectief op de langere termijn. Paragraaf 2 van deze brief presenteert hiervoor een overzicht van een aantal onontkoombare keuzes waar de formatie de kaders voor zal moeten stellen.

Voor draagvlak en realisatie van de doelen is het cruciaal dat we, politiek en maatschappij, er weer samen uit komen. Dit betekent niet dat er opnieuw een onderhandelingsproces moet worden doorlopen. De afspraken uit het Klimaatakkoord staan en worden niet heronderhandeld. Indien het nieuwe Regeerakkoord de kaders, normen en spelregels over de effecten van het klimaatbeleid (zoals inkomenseffecten) bevat, kan het overleg met de partijen zich richten op *hoe* we hier invulling aan kunnen geven om de doelen te bereiken.

In aanvulling hierop adviseert het Voortgangsoverleg ook burgers nadrukkelijk te betrekken bij het klimaatbeleid. De vraag is niet of, maar hoe burgers het best kunnen worden betrokken. Creëer deze ruimte, en wees daarbij realistisch en transparant waar burgers wel en geen bijdrage kunnen leveren. Hiervoor wachten we ook graag de conclusies van de commissie Brenninkmeijer af.

⁵ <https://energeia.nl/energeia-artikel/40091418/samsom-nederlands-reductiedoel-waarschijnlijk-52>

2. Onontkoombare keuzes voor aangepast klimaatbeleid

Een meer ambitieuze doelstelling heeft vergaande consequenties, niet alleen voor de partijen in de sectoren, maar ook voor de samenleving als geheel. Op basis van onze ervaring met de uitvoering maakt deze paragraaf inzichtelijk wat er ons inziens in ieder geval moet gebeuren om een hogere ambitie waar te kunnen maken. Het Voortgangsoverleg sluit bovendien niet uit dat een aantal van deze keuzes ook nodig zijn om uitvoering te geven aan de huidige doelstelling van 49% CO₂-reductie in 2030. Alvorens in te gaan op deze onontkoombare keuzes reflecteert het Voortgangsoverleg eerst op het overkoepelende onderwerp van financiering en lastenverdeling.

Het klimaatbeleid vraagt om adequate financiering en een evenwichtige lastenverdeling. De financiering van de uitvoering van het Nederlandse beleid richting klimaatneutraliteit in 2050 zal leiden tot aanzienlijke investeringen en kosten. Hier tegenover staat dat de kosten van klimaatverandering zelf vele malen hoger zullen zijn dan het tegengaan ervan.⁶ Het nieuwe beleid zal leiden tot een stijging van de overheidsuitgaven en tot lastenverzwaringen voor burgers en bedrijven. Het Voortgangsoverleg onderschrijft de conclusie in het rapport dat de omvang en verdeling van de lastenverzwaringen direct raakt aan de acceptatie van en het draagvlak voor het beleid. Het is daarom wenselijk om bij de uitkomsten van de formatie helderheid te verschaffen over de totale investeringen en kosten die er gereserveerd worden om een extra ambitie te kunnen verwezenlijken. Zo zullen bijvoorbeeld ook de uitvoeringslasten voor decentrale overheden stijgen.⁷ In het verlengde hiervan pleiten wij ervoor om klimaatbeleid, naast het principe van de vervuiler betaalt, meer uit de algemene middelen en additionele financieringsstromen te betalen, opdat de lasten evenwichtiger kunnen worden verdeeld. Ook beschikbaarheid van financiële middelen voor kapitaalintensieve infrastructuur is noodzaak, evenals het verruimen van de juridische mogelijkheden voor voorinvesteringen in netinfrastructuur door de netbeheerders. Vanuit de financiële sector is groot commitment om een grote rol te spelen in de financieringsopgave van een verhoogde ambitie. Dit vraagt vooral heel duidelijke kaders en het in een vroeg stadium betrekken van de financiële sector.

Onontkoombare keuzes

Verhoging van de klimaatopgave heeft vergaande consequenties voor sectoren, met dien verstande dat een verhoging van de opgave in de eerste plaats een toedeling van deze opgave vraagt naar sectoren. Het Voortgangsoverleg adviseert om bij verdeling van een aanvullende opgave over de sectoren tenminste de volgende vier aspecten in overweging te nemen:

- maatschappelijk draagvlak,
- kosteneffectiviteit,
- uitvoerbaarheid, en
- de bijdrage aan het pad naar klimaatneutraliteit in 2050.

Ongeacht de toedeling naar sectoren, geven tabel 1 en tabel 2 schematisch weer wat de kaderstellende keuzes zijn voor de formatie per sector (tabel 1) en per doorsnijdend thema (tabel 2). Deze keuzes zijn onontkoombaar om resultaat te boeken.⁸ In bijlage 3 worden deze onontkoombare keuzes toegelicht. Over de nadere invulling en uitwerking maken partijen graag afspraken met het nieuwe kabinet.

⁶ Kahn et al. (2019) *Long-Term Macroeconomic Effects of Climate Change: A Cross-Country Analysis*. IMF Workingpaper: WP/19/215.

⁷ Raad voor het Openbaar Bestuur (2021) *Van Parijs naar praktijk. Bekostiging en besturing van de decentrale uitvoering van het Klimaatakkoord*.

⁸ Een deel van de kaderstellen keuzes stond ook in de urgente punten brief van 19 november jl. die zes punten beschrijft die urgent en cruciaal zijn om voortgang te boeken met de uitvoering van het Klimaatakkoord (bijlage 2).

Tabel 1. Onontkoombare sectorale keuzes voor de formatie

Elektriciteit		
Organiseer uiterlijk 2022 voldoende financiële stimulans en coördinatie voor forse elektrificatie en groene waterstof in de industrie.	Tijdige opschaling van hernieuwbare elektriciteit en infrastructuur.	Start een slagvaardig demonstratie- en innovatieprogramma voor CO ₂ -vrije flexibiliteit (regelbaar vermogen opslag flexibele vraag).
Gebouwde omgeving		
Benutting potentieel van isolatie en hybride warmtepompen, met behulp van normering.	Voldoende geoormerkte (SDE ⁺⁺ -)middelen voor duurzame warmte en bijbehorende infrastructuur.	Woonlastenneutraliteit definiëren en realiseren door goede inregeling van fiscale regelingen (waaronder schuif energiebelasting) en subsidies.
Industrie		
Op een zo kort mogelijke termijn de implementatie van een fors modulair opgebouwd investeringsprogramma voor energie-infrastructuur.	Definiëring van no-regret maatregelen: dit kan landen in eerste Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat (MIEK) met bijbehorende begroting.	Inzet op Europese aanscherping ETS, voorkoming weglekeffecten en behoud koplopersaanpak.
Landbouw en Landgebruik		
Geef prioriteit aan de totstandkoming van adequate verdienmodellen.	Organiseer integrale sturing op het ruimtegebruik.	Neem zo snel mogelijk de prikkels weg die contraproductief werken voor de klimaattransitie.
Mobiliteit		
EV-stimulering na 2025.	Betalen naar gebruik.	Stimuleren van thuiswerken en spreiding van mobiliteit.

Tabel 2. Onontkoombare keuzes voor de doorsnijdende thema's

Arbeidsmarkt en Scholing	Circulaire economie	Financiële sector	Innovatie
Versneld toewerken naar 'duurzame' werkgelegenheid van morgen door zelf te investeren, door gericht arbeidsmarktbeleid, en door stabiliteit en zekerheid te bieden voor de lange termijn.	Verschuiving van lineair naar circulair klimaatbeleid door: waardering CO ₂ -reductie in de keten, concretisering rol van CE voor leveringszekerheid en coherent instrumentenpakket van normering, prijzen en – indien nodig – subsidiëren.	Helder en consistent klimaatbeleid aan de hand van duidelijke sectorale route(kaarten) naar 2030 om de transitie financieel mogelijk te maken.	Vrijmaken van middelen voor gerichte inzet op nog marktonrijpe maar veelbelovende technieken voor 2030 en 2050.

3. Versterking van de uitvoeringsorganisatie

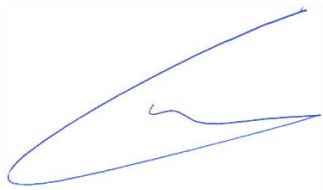
De afgelopen anderhalf jaar is de uitvoeringsstructuur van het Klimaatakkoord opgebouwd. Dit vroeg om een omslag bij de klimaatakkoordpartijen van samen onderhandelen naar samenwerken aan de uitvoering. De partijen zetten samen de schouders eronder. In de uitvoering lopen we echter ook tegen knelpunten in de uitvoering aan, dit is onontkoombaar bij een nieuwe organisatie. Het is dus nu aan ons als voorzitters om de uitvoering door te ontwikkelen en kracht bij te zetten. Het Voortgangsoverleg adviseert de volgende vier uitgangspunten te hanteren voor de versterking van de uitvoering van het Klimaatakkoord:

- **Bouw voort op de huidige structuren.** De sectorale uitvoeringsoverleggen en de -structuren organiseren de uitvoering van de afspraken. Uitvoering van de afspraken blijft zoveel mogelijk in handen van de deelnemende partijen, waaronder het Rijk. De vakministers zijn politiek verantwoordelijk voor het behalen van de reductiedoelen. De minister van EZK draagt een coördinerende verantwoordelijkheid en bewaakt de algehele samenhang die met het Klimaatakkoord is beoogd.
- **Betrek de partijen voor beleidsvorming.** De partijen in de uitvoeringsoverleggen en -structuren hebben zich gecommitteerd aan het Klimaatakkoord. Het akkoord is hún akkoord. Het is van belang om deze partijen via de overleggen te (blijven) betrekken bij beleidsvorming voor de aanvullende maatregelen om zo de koppeling tussen beleid en praktijk beter vorm te geven. Het voorziet in inhoudelijke deskundigheid en draagt bij aan maatschappelijk draagvlak en aan eigenaarschap bij de partijen. Ook voor de verdere uitwerking van bestaande afspraken geldt dat betrokkenheid en eigenaarschap van deelnemende partijen van groot belang is.
- **Zet waar mogelijk in op (nationale) uitvoeringsprogramma's.** Hierbij moet duidelijkheid bestaan over rol, bevoegdheden en verantwoordelijkheden. Dit vraagt per sector en thema om maatwerk in de vormgeving. Om de sectoren op elkaar aan te laten sluiten is een overkoepelend (nationaal) programma dat toeziet op het energiesysteem noodzakelijk. In dit overkoepelende samenwerkingsprogramma dient coördinatie plaats te vinden over project- en sectoroverstijgende, maar ook internationale kwesties. Het programma organiseert integrale afweging en besluitvorming over systeemkeuzes (o.a. middels het Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat - MIEK). Bij de uitwerking moet de interbestuurlijke samenwerking worden geborgd. Voor de doorsnijdende thema's (arbeidsmarkt en scholing, innovatie, circulaire economie en de financiële sector) is het ook van belang uitvoeringsprogramma's te formuleren, voor zover hier nog geen sprake van is. Juist in de uitvoeringsfase zijn deze thema's cruciaal om de klimaatdoelen te halen. Daarom moeten ze ook integraal onderdeel zijn van de sectorale uitvoering en vervolgens via de uitvoeringsstructuren, zoals de taakgroep arbeidsmarkt en scholing, worden samengebracht en gecoördineerd.
- **Creëer een (overkoepelend) orgaan dat de uitvoering coördineert.** Dit orgaan zorgt ook voor de monitoring van de voortgang en rapporteert hierover. Het bewaakt de voortgang, adviseert en heeft het mandaat om te kunnen escaleren bij knelpunten en om de uitvoering te versnellen. In dit orgaan worden partijen vertegenwoordigd door de voorzitters van de uitvoeringsoverleggen. Daarnaast moeten de decentrale overheden en verantwoordelijke vakdepartementen nauw worden betrokken. De sectorale uitvoeringsprogramma's zijn aangesloten op het orgaan via de voorzitters van de uitvoeringsleggen. Het nationaal programma RES en het overkoepelend programma energiesysteem vragen om een eigenstandige vertegenwoordiging in dit orgaan.

4. Tot slot

Het Voortgangsoverleg is bijzonder verheugd dat, ondanks de ontwrichtende effecten van de wereldwijde crisis, de partijen blijven staan voor de afspraken die zij hebben gemaakt, zich onverminderd blijven inzetten voor de uitvoering en bereid zijn mee te denken over invulling van een hogere ambitie indien hiertoe wordt besloten tijdens de formatie. In alle gevallen is het voor realisatie van de ambities cruciaal dat we, politiek en maatschappij, er samen blijven uit komen.

Met vriendelijke groet,

Ed Nijpels,
Voorzitter Voortgangsoverleg Klimaatakkoord

Bijlage 1 - Voortgangsoverleg Klimaatakkoord

Het Voortgangsoverleg Klimaatakkoord:

- Borgt de samenhang en bewaakt de voortgang rondom de belangrijkste trajecten in de uitvoering die meerdere sectoren raken.
- Fungeert als platform om de community van het Klimaatakkoord blijvend aan elkaar te verbinden en een podium te organiseren voor dialoog.

Samenstelling Voortgangsoverleg Klimaatakkoord:

dhr. E.H.T.M. (Ed) Nijpels	voorzitter Voortgangsoverleg
dhr. J.J. (Jan Jacob) van Dijk	voorzitter Uitvoeringsoverleg Elektriciteit
dhr. P. (Pieter) van Geel	voorzitter Uitvoeringsoverleg Landbouw en Landgebruik
mw. C.G. (Carolien) Gehrels	voorzitter Uitvoeringsoverleg Industrie
dhr. P. (Pieter) Litjens	voorzitter Uitvoeringsoverleg Mobiliteit
dhr. M. (Maarten) van Poelgeest	voorzitter Uitvoeringsoverleg Gebouwde Omgeving
mw. M. (Manon) Janssen	voorzitter Uitvoeringsstructuur Innovatie
mw. M.I. (Mariëtte) Hamer	voorzitter Taakgroep Arbeidsmarkt & Scholing
mw. A. (Annemarie) Rakhorst	voorzitter Uitvoeringsstructuur Circulaire Economie
mw. K. (Kristel) Lammers	directeur Nationaal Programma RES
mw. F. (Femke) de Vries	voorzitter Commissie Financiële Sector Klimaatcommitment
dhr. A. (Albert) Vermuë	vertegenwoordiger mede-overheden
dhr. S. (Sandor) Gaastra	vertegenwoordiger Rijksoverheid
mw. H. (Hariwa) Hayas	secretaris
dhr. A.E. (Arnout) Mijs	secretaris
dhr. A. (Alexander) van der Vooren	secretaris

Bijlage 2 – Urgente punten brief uitvoering Klimaatakkoord

In de urgente punten brief van 19 november jl. aan de minister van Economische Zaken en Klimaat zijn zes punten beschreven die als urgent en cruciaal zijn om voortgang te boeken met de uitvoering van het Klimaatakkoord. Deze punten blijven van belang voor alle Uitvoeringsoverleggen en structuren, en worden in deze brief nogmaals benadrukt.

Urgente overkoepelende punten uitvoering Klimaatakkoord
Maak de route naar 2030 inzichtelijk: formuleer tussenresultaten en mijlpalen voor betere grip op de uitvoering.
Maak regie op decentraal niveau mogelijk: medeoverheden hebben nog onvoldoende bevoegdheden, capaciteit en middelen om uitvoering te geven aan het Klimaatakkoord.
Jaag investeringen in en besluitvorming over infrastructuur aan: de doorlooptijden zijn lang en we moeten nu beginnen.
Kom met adequate prikkels voor investeringen in duurzame warmte: de huidige situatie stimuleert burgers, boeren en bedrijven onvoldoende om duurzame energiekeuzes te maken.
Creëer duidelijkheid over prioritaire inzet waterstof: welke sectoren kunnen en moeten voorsorteren op de inzet van waterstof en welke niet?
Meer aandacht voor draagvlak en participatie: de maatregelen in het Klimaatakkoord raken iedereen. Brede betrokkenheid bij de uitvoering is essentieel.

Bijlage 3 - Onontkoombare keuzes voor aangepast klimaatbeleid - een toelichting

Elektriciteit	
Organiseer uiterlijk 2022 voldoende financiële stimulans en coördinatie voor forse elektrificatie en groene waterstof in de industrie.	In veel scenario's voor een klimaatneutraal energiesysteem groeit elektriciteit van 20% naar ~50% van de totale energievraag (o.a. Berenschot/ Kalavasta; TNO). Bovendien bevatten die scenario's een extra elektriciteitsvraag voor groene waterstof. Door de verduurzaming van de energievraag te stimuleren, wordt extra (CO ₂ -vrije) opwek aangejaagd. Op korte termijn zijn stevige beslissingen nodig die duidelijkheid geven en cruciale investeringsbeslissingen mogelijk maken, zodat opwek en vraag gelijk op kunnen gaan. Daarvoor is versterking van de businesscase nodig (liefst via de vraagkant): meer stimulans voor elektrificatie en gebruik van (groene) waterstof, met de juiste financiële en praktische randvoorwaarden die dit concurrerend maken. Vanwege de lange doorlooptijden moeten uiterlijk 2022 veel knopen worden doorgehakt (CE Delft).
Tijdige opschaling van hernieuwbare elektriciteit en infrastructuur.	Een slimme, gecoördineerde aanpak is nodig tussen opwektechnieken, energie-infrastructuur en vraagsectoren, met oog voor draagvlak, ruimte, leveringszekerheid, betaalbaarheid en flexibiliteit. De transitie slaagt alleen met tijdige en efficiënte aanleg en benutting van energie-infrastructuur. Dat vraagt tijdige keuzes, goede planning, betere benutting van het net en vlotte vergunningen. Cruciaal zijn o.a. wettelijke verankering van het Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat, financiële ondersteuning van aan- en volloopriscio's van infra-investeringen, en een wettelijk regime voor waterstofinfrastructuur. De vereiste investeringen in hernieuwbare opwek komen er alleen bij een adequate businesscase voor wind op zee; zon & wind op land (na 2025); CO ₂ -vrije flexibiliteit (regelbaar vermogen/ opslag/ flexibele vraag).
Een slagvaardig demonstratie- en innovatieprogramma voor CO ₂ -vrije flexibiliteit (regelbaar vermogen opslag flexibele vraag).	Voor een schone leveringszekerheid is niet alleen duidelijkheid nodig over de extra behoefte aan en opwekking van CO ₂ -vrije stroom in 2030, maar zeker ook over CO ₂ -vrije flexibiliteit. Ofwel: regelbaar vermogen, opslag, flexibilisering van de vraag. Dit vraagt extra aandacht, in de vorm van een slagvaardig demonstratie- en innovatieprogramma voor CO ₂ -vrije flexibiliteit.
Gebouwde omgeving	
Benutting potentieel van isolatie en hybride warmtepompen, met behulp van normering.	Met behulp van normering in de bestaande bouw (bijvoorbeeld via minimumeisen voor woningisolatie en warmte-installaties), geflankeerd met subsidie, kan het onbenutte potentieel van CO ₂ -besparende maatregelen zoals hybride warmtepompen en isolatie worden benut. Zo kan - in die wijken waar nog geen warmte-alternatief bekend is - op natuurlijke momenten een stap gemaakt worden naar aardgasvrij-ready.
Voldoende geormerkte (SDE ⁺⁺ -) middelen voor duurzame warmte en bijbehorende infrastructuur.	De huidige SDE-systematiek biedt te weinig mogelijkheden voor het verduurzamen van warmtebronnen. De laatste ronde van de SDE ⁺⁺ laat zien dat de verduurzaming van warmte onvoldoende aan bod komt binnen de huidige systematiek. Een aangepaste systematiek, of een nieuw instrument is dus nodig om de verduurzaming van warmte te realiseren, waarbij ook investering in de infrastructuur wordt gestimuleerd. Daarnaast is een betere beprijzing van aardgas nodig om de prikkel tot verduurzaming in gang te zetten.
Woonlastenneutraliteit definiëren en realiseren door goede inregeling van fiscale regelingen (waaronder schuif energiebelasting) en subsidies.	Het goed invullen van het begrip woonlastenneutraliteit is nodig om de energietransitie op gang te krijgen. Op dit moment is er nog te weinig kostenreductie in gang gezet, is de schuif in de energiebelasting nog onvoldoende doorgevoerd en is de gasprijs te laag om voldoende prikkel tot verduurzaming te bieden aan eigenaar-bewoners. Dit vraagt om aanvullende (beleids-)maatregelen om de betaalbaarheid te bevorderen. Bij verdere beprijzing moeten we oog blijven houden voor betaalbaarheid voor lagere inkomensgroepen.

Industrie	
Op een zo kort mogelijke termijn de implementatie van een fors modulair opgebouwd investeringsprogramma voor energie-infrastructuur	Verduurzaming van de industrie kan alleen als er nieuwe infrastructuur is voor waterstof en CO ₂ en het bestaande elektriciteitsnet zwaarder en uitgebreider is. Naar aanleiding van het TIKI-advies is er nu een Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat in de maak, dat in het najaar gereed is voor discussie met de Tweede Kamer. In dit MIEK zou ook de collectieve verantwoordelijkheid voor de CO ₂ -reductie te borgen zijn.
Definiëring van no-regret maatregelen: dit kan landen in eerste Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat (MIEK) met bijbehorende begroting.	Naast infrastructurele aanpassingen zijn er meer maatregelen te nemen (financiële, fiscale, juridische, planologische, internationale, organisatorische) die verduurzaming van de ketens versnellen en die bij niemand op bezwaar stuiten. De gesprekken tussen de diverse betrokken partijen zijn hierover reeds gaande in het kader van de clusterenergiestrategieën (CES-sen) en het PIDI (Programma Infrastructuur Duurzame Industrie. Ook deze kunnen landen in het MIEK. Verruiming van de staatssteunregels helpt om grote industriële projecten ten behoeve van de transitie en sleuteltechnologieën mogelijk te maken. Klimaatbeleid en de ambities voor bijvoorbeeld een schonere leefomgeving en luchtkwaliteit moeten integraal benaderd worden om zo tot één afgestemd beleid te komen.
Inzet op Europese aanscherping ETS, voorkoming wegleffecten en behoud koplopersaanpak.	Het belang van een gelijk Europees speelveld kan niet genoeg onderstreept worden; de industrie opereert immers op een wereldmarkt en nationale verschillen leiden tot beïnvloeding van de concurrentiepositie. Europese aanscherping van het ETS is noodzakelijk ter voorkoming van wegleffecten en behoud van de koplopersaanpak. Daarnaast is inzet nodig voor instrumentarium ten behoeve van CO ₂ -reductie in de keten. Ook is continuering van de indirecte kostencompensatie ETS van belang. Het handelsbeleid moet aansluiting vinden bij de klimaatdoelstellingen zowel nationaal als internationaal. Een carbon border adjustment mechanism (CBAM) is hiervoor een goed instrument.
Landbouw en Landgebruik	
Geef prioriteit aan de totstandkoming van adequate verdienmodellen.	Het klimaatbeleid verlangt dat veel agrarische bedrijven in beweging komen. De praktijk leert dat die beweging zonder verdienvermogen niet van de grond komt. Een volgend kabinet moet daarom prioriteit geven aan de totstandkoming van adequate verdienmodellen waarmee duurzame keuzes rendabel en aantrekkelijk worden. Het advies is daarbij ruimte te geven aan vakmanschap en ondernemerschap, zodat boeren op maat verbeteringen kunnen realiseren. Om boeren te motiveren moeten zij ook gewaardeerd worden voor hun inspanningen voor de klimaattransitie. Nu wordt een deel daarvan niet toegerekend aan de landbouw. Dit beïnvloedt het draagvlak voor de klimaatopgave. Een volgend kabinet zal hier een oplossing voor moeten vinden.
Organiseer integrale sturing op het ruimtegebruik.	Het klimaatbeleid voor de landbouw en het landgebruik hangt nauw samen met de inrichting van het landelijk gebied. Denk aan grondgebondenheid in de landbouw, het vastleggen van koolstof in landbouwgewassen, bossen en bomen, de realisatie van natuur, de productie van biograndstoffen et cetera. Voor deze opgaven is ruimte nodig, in letterlijke zin. Nederland staat tegelijkertijd ook voor andere ruimtelijke opgaven. Deze kunnen conflicteren met elkaar. We signaleren dat, om de hierboven genoemde doelen te kunnen realiseren, meer integrale sturing op het ruimtegebruik nodig is. Door centrale regie op het ruimtelijk vraagstuk zijn we beter in staat om op de juiste plekken de juiste dingen te doen.
Neem zo snel mogelijk de prikkels weg die contraproductief werken voor de klimaattransitie.	De glastuinbouwsector heeft een goed track record opgebouwd op het gebied van verduurzaming. Het recent fiscaal beleid (ODE, energiebelasting) werkt echter contraproductief voor de klimaattransitie van deze sector. Dat beleid bevat prikkels die glastuinbouwbedrijven doen kiezen voor goedkopere minder duurzame alternatieven. Een volgend kabinet moet deze negatieve prikkels zo snel mogelijk wegnemen. Dit is een voorwaarde om het klimaatdoel in de landbouw te kunnen realiseren, aangezien de glastuinbouwsector een belangrijk aandeel heeft in de opgave voor de landbouw.

Mobiliteit	
EV-stimulering na 2025.	Om 100% zero-emissie nieuwverkoop in 2030 te kunnen realiseren is aanvullende (fiscale en niet-fiscale) stimulering na 2025 noodzakelijk. Fiscaal is er na 2025 nog geen helderheid voor EV-rijders en niet-fiscale regelingen zijn steeds veel te snel uitgeput. Zorg dat wie elektrisch wil rijden dit ook kan, zonder financiële hobbels. Het creëren van een tweedehands markt verdient hierbij bijzondere aandacht. De uitrol van laadinfrastructuur (ook voor waterstof) moet onverminderd doorgezet worden, de overstap naar elektrisch wordt alleen gemaakt als mensen kunnen vertrouwen op voldoende laadinfrastructuur.
Betalen naar gebruik.	Zowel voor de CO ₂ -reductie als ter mitigatie van de grondslagerosie is er beslist meerwaarde in een systeem van betalen naar gebruik voor personenvervoer. Huidige inschattingen van de termijn waarop een dergelijk systeem kan worden ingevoerd worden nu nader onderzocht, maar komen vooralsnog uit op een invoeringstermijn van ongeveer negen jaar. Dit moet en kan aanzienlijk sneller, zeker nu er zoveel draagvlak is om deze systeemwijziging door te voeren.
Stimuleren van thuiswerken en spreiding van mobiliteit.	Corona heeft geleid tot meer thuiswerken en meer aandacht voor actieve modaliteiten als wandelen en fietsen. De kans om deze gedragsveranderingen te bestendigen na de coronacrisis moet niet gemist worden. Dat kan als onderdeel van de werkgeversaanpak, spreidingsafspraken zoals met het onderwijs, met innovatie op het gebied van vergaderen en vernieuwde (fiscale) regelgeving die thuiswerken stimuleert. Hiermee kunnen structureel andere mobiliteitspatronen ontstaan. Het opzetten van een uitgebreide campagne om het meer thuiswerken vast te houden en het rijden in de spits te ontmoedigen kan dit alles een verdere impuls geven.
Arbeidsmarkt en Scholing	
Versneld toewerken naar 'duurzame' werkgelegenheid van morgen door zelf te investeren, door gericht arbeidsmarktbeleid, en door stabiliteit en zekerheid te bieden voor de lange termijn.	Arbeidsmarkt en scholing moeten expliciet onderdeel zijn van klimaatbeleid. Op regionale en sectorale schaal zijn meer coördinatie en actiegerichte arbeidsmarktstrategieën nodig voor een tijdige, betaalbare en inclusieve energietransitie. Ten eerste moet er een gecoördineerde arbeidsmarktaanpak ontstaan door ook duidelijke kaders te bieden in het samenspel van regionaal, sectoraal en landelijk beleid. Ten tweede zijn er investeringen nodig en is een koppeling bij van werk naar werk tussen herstelbeleid en de duurzaamheidsagenda nodig. Ten derde moet de overheid consistentie en zekerheid bieden voor de lange termijn. Dat maakt de energietransitie aantrekkelijker om in te werken en te investeren. Bij zekerheid hoort ook de verantwoordelijkheid van de overheid om sociale risico's van de energietransitie passend op te vangen.
Circulaire Economie	
Verschuiving van lineair naar circulair klimaatbeleid door: waardering CO ₂ -reductie in de keten; concretisering rol van CE voor leveringszekerheid en coherent instrumentenpakket van normering, beprijzen en – indien nodig – subsidiëren.	De dubbele bijdrage van CE (CO ₂ -reductie en betere leveringszekerheid van grondstoffen) vergt meer samenhang tussen het Klimaatakkoord en het grondstoffenakkoord en een geïntegreerde aanpak CE met een betere toewijzing van resources en middelen. Het benodigde instrumentarium omvat o.a.: <ul style="list-style-type: none"> - Normering voor hernieuwbare materialen, te starten bij de koolstofketen. - Ontmoedigingsbeleid voor afvalverbranding als bron van fossiele CO₂ en belemmerende factor voor recycling. - Afbouw van subsidies voor verbranding van biogene afvalstromen. - Fiscale prikkels voor duurzaamheid in de markt met regelmatige bijstelling om het effect te vergroten en ervoor te zorgen dat de grondslag (en opbrengst) niet/minder erodeert.

Financiële sector	
Helder en consistent klimaatbeleid aan de hand van duidelijke sectorale route(kaarten) naar 2030 om de transitie financieel mogelijk te maken.	De financiële sector is aanzienlijk geholpen met helder en consistent klimaatbeleid aan de hand van duidelijke sectorale transitiepaden door het verder inzichtelijk maken van de route(kaart) naar 2030. De financiële sector kan (en wil) de energietransitie mede financieel mogelijk maken, maar heeft behoefte aan inzicht in het verloop van de transitie, want dit stelt de sector beter in staat om (bijvoorbeeld) bedrijven gerichte ondersteuning te bieden.
Innovatie	
Vrijmaken van middelen voor gerichte inzet op nog marktonrijpe maar veelbelovende technieken voor 2030 en 2050.	De transitie vergt op tal van onderwerpen innovatie om voor 2030 kostprijsreductie en betrouwbaarheid van verduurzamingsopties te bereiken. Maar ook na 2030 zijn er oplossingen nodig, die er nu nog niet zijn. Versnelling van de transitie betekent een versnelling van innovatie-inspanningen om dat mogelijk te maken. Via regelingen als de MOOI en de DEI+, waarin de koppeling kan worden gelegd met de prioritaire onderwerpen in de sectoren, kan extra inzet van middelen precies daar terecht komen waar dat nodig is. De aansluiting tussen de onderwerpen die aan de sectortafels worden besproken en de missieteams voor innovatie is in personele zin geborgd, maar zou verder versterkt moeten worden door een directere uitwisseling van verslagen.